

EĞİTİM VE EŞİTLİK TALEBİYLE ŞEKİLLENEN OSMANLI KADIN HAREKETİNİN MİLLİYETÇİ SÖYLEME EKLEMLENMESİ

Emel ÇOKOĞULLAR*

Bakko Mehmet BOZASLAN♦

Öz

Sınırları kesin çizgilerle belirlenmiş bir kadın hareketi tanımlayabilmek zor görünse de özü itibarıyla kadın hareketi, eril iktidara karşı koyup yaşamı kısıtlayan değerleri değiştirmek amacıyla ortaya çıkmaktadır. Her toplumsal yapının dinamiklerine göre farklı zaman diliminde ortaya çıkmakta ve öncelenen sorunsala ilişkin temel talepler değişiklik gösterebilmektedir. Bu söz konusu maddi koşulların değişkenliği, kadın hareketlerinin farklı toplumlarda, farklı zamanlarda birbirinden farklı söylem ve taleplerle ortaya çıkış sebeplerinden biri ve belki de en önemlisi olmaktadır. Bu benzer seyir, Osmanlı'da da son döneminden itibaren belirginleşen modernleşme/batılılaşma çabaları ile birlikte izlenmeye başlanmıştır. İmparatorluğun şer'i hükümlerden meşruiyetini alan siyasal ve toplumsal yapısının aşına olmadığı sesler, birebir karşıtlığı anlatmasa da her geçen gün yükselen bir tonla duyulur olmuştur. Tanzimat Dönemi'nden itibaren Osmanlı kadın hareketinin temel talebi de eğitim olanaklarından yararlanma üzerine odaklanmıştır. Eşitlik talebi ise ilk etapta gündelik birtakım sorunların aşılmasına yönelik olmuş ve I. Meşrutiyet'in ilanından sonra eşitlik talebinin kapsamında genişlemiştir. Öte yandan İslami hükümlerle ters düşme endişesinin öne çıkması, eşitlik vurgusunun sıklıkla dile getirilmesini de engelleyen nedenlerden biri olmuştur. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra kadın hareketinin de milliyetçi söyleme eklemlendiği ve milliyetçi söylemle benzer bir dil kullanmaya başladığı görülmüştür. İslami vurgulara milliyetçi söylem de eklenmiştir. Eşitlik vurgusu eski Türk toplumlarında aranmaya başlanmış ve kültüre, geleneğe aykırı olmadığı ileri sürülmüştür.

Anahtar Sözcükler: Eğitim, Eşitlik, İkinci Meşrutiyet Dönemi, Milliyetçi Söylem, Modernleşme, Osmanlı Kadın Hareketi, Tanzimat Dönemi, Türk Kadını İmgesi.

* Araştırma Görevlisi, Dumlupınar Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, emelcokogullar@hotmail.com.

♦ Araştırma Görevlisi, Dumlupınar Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, bakkomehmetbozaslan@gmail.com.

Abstract

Shaped by the Ottoman Women's Movement Training Demand Articulation of the Nationalists Discourse

Boundaries determined by the exact line of definition of women's movement may seem difficult in essence the women's movement, put against the masculine power to change life limiting values arises. Every social structure according to the dynamics emerging in different time frames and the basic demands are prioritized problematic may vary. This material comes to the variability of conditions, women's movements in different societies at different times, with different rhetoric and demands the emergence and perhaps one of the reasons is the most important. This is a similar pattern, evident in the Ottoman Empire from the last period of modernization / westernization efforts have been followed along with. Empire of the legitimacy of the religious laws are not familiar with the area of political and social structures, sounds exactly tell about the contrast in tone is heard has been rising with each passing day. The basic demands of the women's movement from the Ottoman Tanzimat Period also benefit from educational opportunities focused on. Rather, the demand for equality has been devoted to overcoming some problems everyday. Not inconsistent with the provisions of Islamic equality to stand out of concern voiced emphasis has been prevented. After the proclamation of the II. Constitution the women's movement and articulation of the nationalist rhetoric with nationalist rhetoric that was the start to use similar language. Islamic emphasis has also been added to the nationalist rhetoric. Equal emphasis began to be sought in the old Turkish society and has been claimed not to be contrary to culture, tradition.

Keywords: *Education, Equality, Second Constitutional Era, Nationalist Discourse, Modernization, Ottoman Women's Movement, Tanzimat Period, The Image of Turkish Woman.*

Giriş

Kadın hareketleri, genellikle toplumların geleneksel yaşam biçiminden uzaklaştığı, modernleşmenin tarihsel gelişim sürecinin siyasal ve ekonomik dönüşümleri hazırladığı dönemlerde özgürlük ve eşitlik talebi ile ortaya çıkmıştır. Her ülkenin kendi koşullarına göre şekillenmiş ve toplumun farklı katmanlarından gelen kadınlar, yaşadıkları sorunları buldukları noktadan değerlendirerek çözüm arayışına dâhil olmuşlardır (Çakır, 1996: 21). En temel hedef olarak kadınların erkeklerle eşit konuma ulaşmak istemeleri ile başlayan kadın hareketleri, kadınlar için mücadele edenlerin düşüncelerinin ve siyasal amaçlarının değişiklik göstermesi nedeniyle tarih boyunca sayısız anlamlar geliştirmiştir (Ramazanoğlu, 1998: 23-25).

Kadınlar tarafından başlatılan tartışmaların harekete dönüşmesinde başlıca üç faktör etkili olmuştur. Bunlardan ilki toplumun siyasal, ekonomik,

sosyal ve düşünsel alanlarda köklü değişimler geçirerek belirli bir gelişme ve karmaşıklık düzeyine ulaşması; ikincisi düşünsel planda gerçekleştirilen eşitlik ve özgürlük taleplerinin kadına ilişkin yönünün toplumsal gerçekte uygulanmaması ve bunun kadınlar tarafından fark edilmesi ve üçüncüsü kadınların bir kısmının sorunun çözümsüz olmadığı konusunda bilinçlenmeleri, bireysel düzeyde başlayan talepleri giderek örgütlü birliklere dönüştürerek hareket başlatmalarıdır (Çakır, 1996: 21). Birçok ülkede yürütülen kadın hakları mücadeleleri, 19. yüzyıl boyunca bu ülkelerin siyasal hayatlarını biçimlendiren sınıf çatışmaları ile iç içe geçmiştir (Tekeli, 1988: 66). Batı'da Fransız Devrimi'nin getirdiği özgürlük, eşitlik, kardeşlik gibi ilkelerin kendileri için geçerli olmadığını fark etmeleri ile başlayan mücadele, farklı toplumsal ve siyasal koşullar nedeniyle farklı yöntemler, öncelikler ve bakış açıları geliştirmiştir. Amerika'da kölelik karşıtı hareketle iç içe gelişirken, İngiltere'de orta sınıfın önderliğinde oy hakkı talebine odaklanmış, Fransa ve Almanya'da ise kadın hareketi ağırlıklı olarak işçi sınıfı kadınlarının önderliğinde gelişmiştir (Çakır, 1996: 20).

Temelde asker ve yönetici erkeklerin mutlak egemenliğine dayalı bir yapıya sahip olan ve bu anlamda patriarkal karakteri (Tekeli, 1989: 34) ile ön plana çıkan Osmanlı'da ise kadın hareketi, Batı ile karşılaştırıldığında çok daha farklı koşullarda ortaya çıkmıştır. Koşulların farklılığı kadınların karşılaştıkları sorunların ve bu sorunların ortadan kalkmasına yönelik taleplerinin de değişiklik göstermesine neden olmuştur. Toplumsal ve siyasal yapının sahip olduğu özellikler nedeniyle ortaya çıkan bu farklılık, zaman boyutunda da gözlenmiştir. 18. yüzyılda başta İngiltere olmak üzere Batı'da, kamusal alanda erkeklerle eşitlik istemiyle ve vatandaşlık haklarını elde etme amacıyla ortaya çıkmaya başlayan kadın hareketlerinin benzer söylemini Osmanlı'da duyabilmek için 19. yüzyılın ilk yarısına kadar beklemek gerekmiştir. İmparatorluğun şer'i karakteri ve çözülüşü getireceği için değişime dirençli yapısı, bu gecikmede etkili olmuştur. Katı bir cinsiyet ayırımına dayanarak şekillendirilen mekanlar, uzun bir süre kadınları kabul etmek istememiştir. Ancak batılılaşma/modernleşme adına atılan adımların devletin denetimini de aşarak hedeflenmeyen alanları ivedilikle şekillendirmeye başlaması bu direnişin kırılmasına neden olmuştur.

Batı'dan esen rüzgârların güç kazanması, özellikle de Fransız Devrimi'nin yankıları Osmanlı'da dönüşüm ihtiyacıyla birleşerek toplumu önemli ölçüde etkilemiştir (Berktaş, 1996:758). Devrimin parolası haline gelen özgürlük, eşitlik, insan hakları gibi kavramlar kutsallık kazanmış ve bu akış içinde yetişen Osmanlı aydını imparatorluğu kurtaracak yolun eşitlik ve özgürlük yolu olduğu, bütün kötülüklerin temelinde "mutlakiyet" in bulunduğu görüşünü benimsemeye başlamıştır (Sencer, 1999:173).

Değişimin hızlanarak reformcu politikanın oluşturulabilmesi için geleneğe boyun eğmekten vazgeçip rasyonelleşmeye ve geleceği planlamaya dönük temel bir dönüşüm gerçekleştirmenin gerekliliği ve önemi anlaşılmıştır (Findley, 2011: 75). Bu dönüşüm sürecinde de özellikle üzerinde durulan ve hassasiyetle yaklaşılan konu, kadının toplumsal ve aile içi konumu ile ilgili olmuştur. Nitekim var olan sorunun nasıl çözüleceği ve kaynağının ne olduğu dönemin en çok konuşulan, tartışılan, üzerine sayfalar dolusu yazılar yazılan başlıkları arasında yer almıştır. Başlangıçta esas olarak erkekler tarafından başlatılan ve yürütülen tartışmalar, kadın tarihine olan ilgi arttıkça ve tarih alanında kadın bakış açısı ağırlığını hissettirdikçe Osmanlı kadınının sesi de daha fazla duyulur hale gelmiştir (Berktaş, 1996:759). Osmanlı kadınları da öncelikle günlük yaşamlarında karşılaştıkları sorunları dile getirerek işe başlamışlar ve toplumsal hayatın dışında tutulmalarının sebebini sormuşlardır. 1839 Tanzimat Fermanı, Osmanlı kadınının bu soruyu sorabilmesi ve yaşamına dair birtakım taleplerde bulunması adına dönüm noktası olmuştur.

1. Tanzimat Dönemi'nde Eğitim ve Eşitlik Talebi İle Osmanlı Kadınları

Avrupa'da tüm alanlarda yaşanan gelişme, Osmanlı'da da değişimi kaçınılmaz kılmıştır. Savaşlarda alınan ağır yenilgiler ve ardından gelen iktisadi buhranın etkisiyle eski gücünü yitiren imparatorlukta yolunda gitmeyen birtakım şeylerin kaynağı askeri yetersizliklerde aranmış ve 19. yüzyılın başında öncelikle bu alanda yenilik hareketleri başlatılmıştır. Askeri alanda başlatılan bu reformlar ve var olan kurumların korunarak ıslah edilme çabası, istenilen sonucun alınamaması ve çözülüşün devam etmesi üzerine yerini Batı eksenli geniş kapsamlı bir modernleşme projesine bırakmıştır. Batı toplumlarının tarihsel süreç içerisinde kendi iç dinamiklerine bağlı olarak ortaya çıkan siyasi ve sosyo-kültürel kurumları, Osmanlı ıslahatçıları için gerileyişin ve her gün biraz daha yaklaştığı hissedilen dağılım çaresi olarak görülmüştür. Geleneksel toplumun belleklerdeki katı normlarını aşmaya çalışan aydın-bürokrat kadro, daha fazla gecikmenin yaratacağı muhtemel sonuçları göz önünde bulundurarak “siyasi bir inhilâl manzarası arz eden” imparatorlukta askeri, idari, siyasi ve sosyal alanda büyük bir değişim ve dönüşüm sürecini başlatmak zorunda kalmıştır. Öncelikle toplumdaki kurumlar ve bireyler, ardından toplumsal ve siyasal örgütlenme ve nihayetinde devletin yapısı (Ortaylı, 2004: 14) dâhil olunan sürecin etkisiyle önceki dönemlerle kıyaslanamayacak bir değişikliğe uğramıştır.

Topyekûn toplumsal değişmeye yol açan ilk önemli gelişme Tanzimat Fermanı ile yaşanmıştır. Fermanın ilanı ile birlikte “Tanzimat Dönemi” olarak adlandırılan ve “Batılılaşma” düşüncesini Cumhuriyet'e kadar

taşıyacak olan yeni bir dönem başlamıştır (Kılıçbay, 1985:148-149). İstanbul gibi büyük kentlerde yalnızca Avrupaî giyim, alafranga sofrada adabı, mobilya ve konaklarla özetlenemeyecek yeni bir hayat tarzı ortaya çıkmıştır (Ortaylı, 2007: 16). Osmanlı aile yapısı ve Osmanlı kadını da yaşanan gelişmelerin dışında kalmamıştır. Fermanda kadınlarla ilgili doğrudan bir hüküm bulunmamasıyla birlikte Osmanlı kadınının hayatında sadece modadan, günlük yaşamdan, tüketim kalıplarındaki farklılaşmadan, yabancı dil öğrenmek veya piyano çalmak gibi yeni zevklerden ibaret olmayan kayda değer bir dönüşüm gözlenmiştir (Ortaylı, 2007: 16-17; Çakır, 1996: 22). Geleneksel rollerin, statülerin ve değerlerin sorgulanmaya başlandığı bu dönemde, pek çok alanda yeni algılayış biçimleri oluşmuş ve kadın hareketi de toplumsal değişimdeki yerini bu dönemde almaya başlamıştır. Başlangıçta yalnızca kentlerde yaşayan sınırlı bir kadın nüfusunun yaşam tarzında ve belirli konularda gözlenen değişim, 18. yüzyılın sonunda Batı'da gelişmeye başlayan feminist hareketin de etkisiyle farklı bir boyut kazanmıştır.

Toplum içindeki millet, sınıf gibi ayrımlara göre belirlenen ve erkekleri ev dışı kamusal yaşama, kadınları ise ev içi aile yaşamına ait gören Osmanlı cinsiyet düzeninde ilk kez bazı değişiklikler talep edilmiştir (Van Os, 2001:339). Katı ve değişmez görünen bu "ideal" cinsiyet düzenine yönelik değişiklik talepleri, çoğunlukla orta ve üst sınıfa mensup Osmanlı Müslüman kadınlarından gelmiştir (Van Os, 2001:339). Kılık kıyafetleri, hangi zamanlarda hangi ortamlara girebilecekleri ya da giremeyecekleri ve erkeklerle olan ilişkileri detaylı bir şekilde fermanlarla belirlenen kadınlar, kendilerini öteleyerek erkekler lehine işleyen bu yapıda problem olduğunu dillendirmeye ve bu problemin nedenini sormaya başlamışlardır (Çakır, 1996: 23). Bu sorgulama sürecinin kadın dünyasına ulaşmasında Avrupa modeline göre örgütlenen okulların, medreselerden yetişmiş ulemanın kültür tekeli elinden alan yeni bir kültürlü insanlar sınıfının yetişmesi, Avrupa'da neler olup bittiğini günü gününe izleyen düşünce basınının doğuşu gibi faktörler etkili olmuştur (Caporal, 1982: 52-53).

Kadının toplum ve aile içerisindeki konumuna dair ilk tartışmalar, Namık Kemal'in Şinasi yönetimindeki 1862'de çıkmaya başlayan *Tasvir-i Efkar Gazetesi*'nde yayımlanan "Terbiye-i Nisvân Hakkında Bir Lâyiha"sı, 1872'de *İbret*'te yayımlanan "Aile" ve 1873'te "Bizde Ahlâkın Hali" başlıklı makaleleriyle başlamıştır¹ (Yaraman, 2001: 37). Kadın eğitiminin

¹ İmparatorluğun gerileyişi ve çözüluşe doğru gidişi bu dönemde özellikle Batılılaşma yanlıları tarafından kadınların içinde buldukları cehalet ile gelecek nesli yetiştirme sürecinde yetersiz kalmaları arasında bağlantı kurulmasına sebep olmuştur. Van Os'a göre, bu bağlantının kurulmasında Avrupa'da 18. yüzyılda başlayıp 19. yüzyılda kadın eğitimi

gerekliliğini vurgulayan Namık Kemal, kadınların cahilliğini ailenin ve giderek ulusun çöküşünün nedenlerinden biri olarak görmüş ve cinslerin birbirinden katı sınırlarla ayrılığını eleştirmiştir (Caporal, 1982: 59-60). Piyes ve romanlarıyla da kadınların içinde bulunduğu durumu eleştirel bir dille işleyen Namık Kemal'in yanında Ahmet Midhat ve Şemseddin Sami de -ayrışma noktaları olmakla birlikte- yeni yazın kuşağının kadın meselesi ile en çok ilgilenen yazarları arasında yer almışlardır (Kurnaz, 1991: 74-75). Edebiyat alanında o güne değin mahrem sayılabilecek birçok konu tartışmaya açılmış hatta bazen bu konular yazarlar arasında bir fikir savaşına dönüşebilmiştir.² Edebi eserlerde ve makalelerde özellikle üzerinde durulan konular, dönemin temel sorunları olarak çözülmeye çalışılan esaret, görücü usulü evlilik ve kadının eğitimi ile ilgili olmuştur. Kadın-erkek eşitliğinden ziyade kadının zevcelik ve annelik rolünü daha iyi yerine getirebilmesi, toplumun iktisadi kalkınmasına katkıda bulunabilmesi açısından eğitimin gerekliliği vurgulanmıştır. Kadınların okuryazar olmamaları, kapalı kapılar ardında bir yaşam sürmeleri, erkeğin çok eşli yaşamı gibi konular, nüfusunun yarısının bireysel haklarının yok sayılması anlamına geldiği için değil; cahil anneler, eğitimsiz eşler, kötü evlilikler ve tüketici bireyler yetiştirdiği için eleştirilmiştir (Kandiyoti, 1991: 29).

Tanzimat'ın erkek reformcuları tarafından işlenen kadın konusu çok geçmeden kadın yazarlar tarafından da ele alınır olmuştur. Çoğunlukla varlıklı ailelerin çocukları olarak doğan ve Avrupalı mürebbiyeler tarafından yetiştirilen bu kadınlar, Fransız ve İngiliz Edebiyatı'na yansıyan biçimde daha geniş özgürlüklere kavuşma arzusu duymuşlardır (Abadan-Unat, 1982: 10). Başlangıçta isimlerini açıklamadan kaleme aldıkları yazılarla ardından 19. yüzyılın sonlarına doğru yalnızca kadınların çıkardığı gazete ve dergilerle sessizliklerini bozmuşlardır. Osmanlı kadınları da tıpkı Batı'nın ilk feminist düşünürleri gibi kadının "eksiksiz insan" olduğunu kanıtlama çabası içine girmişlerdir (Berktaş, 1996:759). Kadının toplum ve aile içindeki ikincil konumunun değiştirilmesi gerektiği üzerinden hareket eden Osmanlı Müslüman kadınları çeşitli toplantılar, konferanslar, yayınlar ve basın yoluyla kendilerini ifade etmeye ve talepleri için örgütlenmeye

konusunda eğitilmiş bir kadının daha akıllı ve namuslu olacağını ve dolayısıyla daha iyi eş, kız çocuk ve anne olacağını söyleyen Mary Wollstonecraft'ın A Vindication of the Rights of Woman (Kadın Haklarının Temize Çıkarılması) adlı kitabı etrafında yapılan tartışmaların hız kazanması ve yine 19.yüzyılda Amerika'da erkek ile kadın arasındaki farkın doğallığını savunan ve bundan dolayı erkeğin kadına üstünlüğünü iddia eden dinsel canlanış hareketinin kadın eğitimine ağırlık vermesinin etkili olması muhtemel görünmektedir (339-340).

² Örneğin Şemsettin Sami'nin görücü usulü evlilikleri eleştirdiği, evliliklerin kadın ve erkeğin birbirlerini görüp tanıyarak yapılması gerektiğini işlediği **Şair Evlenmesi** adlı piyesi o güne kadar dokunulmayan bir konunun ele alınması açısından oldukça önemlidir.

başlamışlardır. Kadınların yaşadığı sorunların anlaşılması, bilinç düzeyine çıkarılması ve çözüm önerileriyle birlikte kadınların toplumsal arzuları; ne olmak istedikleri, nasıl olmak istedikleri anlatılmaya çalışılmış ve “kadınlık mefkûresi” kavramı da bu dönemde gelişmiştir (Zihnioğlu, 2003: 45). Geleneksel Osmanlı aile sistemine ve bu sistem içinde kadınların konumuna yönelik eleştirilerde belirgin bir artış gözlenmiştir (Kandiyoti, 2010:134). Kadınlar artık kendilerini ilgilendiren konular hakkında düşüncelerini açıklamaya, geleneksel yapının örüntülerini sorgulamaya ve karşılaştıkları sorunları gazete ve dergiler aracılığıyla dile getirmeye başlamışlardır. Avrupalı kadınların yararlandığı eğitimi, Türk kadını için de talep eden, evlilikte aşağı durumu kınayan, köleliğini ayıplayan ve bu köleliğin, kadının toplumsal yaşama katılmasına getirdiği sınırlamaları işleyen çok sayıda makale yayınlanmıştır (Caporal, 1982: 55).

1868’de çıkmaya başlayan *Terakki Gazetesi* kadınların karşılaştığı sorunları anlatan, bu sorunlara özellikle kadın okurlardan gelen mektuplara da yer vererek dikkat çekmeye çalışan ve ileride Tanzimat Edebiyatı’nda konu edilecek olan kadın haklarını gündeme getiren ilk gazete olmuştur (Taşkiran, 1973: 30; Caporal, 1982: 55). Avrupa ile karşılaştırmalar yaparak Osmanlı’da kadının geri konumunu eleştiren ve eğitim olanaklarından yararlanma fırsatı elde eden bir kadının hayatta bir şeyler yapabilmek adına çok daha cesur olduğunu işleyen yazılara yer veren *Terakki*, 1869’dan itibaren *Terakki-i Muhadderat* adıyla kadınlar için bir gazete çıkarmaya başlamıştır³ (Tekeli, 1982:197; Taşkiran, 1973: 29). Haftalık bir ek olarak yayınlanan ve Batı’daki kadın hareketleri hakkında bilgi verilen *Terakki-i Muhadderat*’ta kadınların eğitim almaları gerektiği üzerinde durulmuş, evlilikte kadın ve erkeğin görevlerinden bahsedilerek “ne erkekler kadınlara hizmetkâr ne de kadınlar erkeklere cariye olmak için yaratılmışlardır” mesajı verilmiştir (Kurnaz, 1991: 86). Osmanlı kadınının yaşadığı toplum içerisindeki ve Batılı kadın karşısındaki konumunu ele alan dönemin bu ilk yayın organını başka gazete ve dergiler de -her geçen gün sayıları artan bir şekilde- takip etmiştir.

19. yüzyılın sonlarına doğru kadının toplum ve aile içindeki ikincil konumunun değiştirilmesi gerektiği üzerinden hareket eden Osmanlı kadınları, 1883-84’te ilk kez sahibi ve yazı kadrosu ile yalnızca kadınların çıkardığı bir dergi olan *Şükûfezar*’ı (Çiçek Bahçesi) yayınlamışlardır. Okurlardan gelen mektuplara da yer verilen kadın köşelerinde işlenen ana konular, görücü usulü evliliklere ve çok eşliliğe dair düzenlemeler, eğitim

³ Ayrıntı için bkz. Aynur İlyasoğlu ve Deniz İnel, “Kadın Dergilerinin Evrimi”, Türkiye’de Dergiler ve Ansiklopediler 1849-1984, İstanbul: Gelişim, 1984:164.

olanaklarından kadınların da yararlanması ve hayatın içinde daha özgür hareket edebilmeleri ile ilgili olmuştur. Dergilerde geleneksel ataerkil anlayışın yerine sevgiye dayanan bir evliliği ve eşitlikçi aile ilişkilerini savunan yeni fikirler üzerinde durulmuştur (Findley, 2011:184). Siyasi haklar ile ilgili herhangi bir talep henüz oldukça erken kabul edilmiş ve I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Osmanlı kadınlarının yazdıkları yazılar bu yönde herhangi bir istek içermemiştir (Van Os, 2001:339). 1895'e gelindiğinde ise Fatma Aliye, Emine Semiye, Nigar Hanım, Makbule Leman, Fahrünnisa Hanım, Hamiyet Zehra, Keçecizade İkbâl gibi dönemin tanınmış kadınlarının yazı yazdığı *Hanımlara Mahsus Gazete* yayın hayatına girmiştir (Caporal, 1982: 66). Kadınlar bu gazete aracılığıyla sadece şiir, hikâye ve romanda değil; makale, sohbet, habercilik ve çeviri alanında uzmanlaşma olanağı yakaladığı gibi bu çeviriler sayesinde Batılı hemcinslerinin toplum içinde var olma savaşımını daha yakından izleyebildiği gibi onlarla aynı çağı yakalama şansını da elde etmişlerdir (Toska, 1994:7-8). Kadınlardan gelen eşitlik talebi, çoğunlukla gündelik yaşamda karşılaşılan ve kadını belirgin şekilde ikincilleştiren -hatta zaman zaman varlığını yadsıyan- uygulamaların ortadan kaldırılması ile ilgili olmuş ve bu talep dini kaidelere aykırı düşmeyecek şekilde dile getirilmiştir.

Batılılaşma ve var olan kültürün korunması kısılcacında kalan Osmanlı modernleşme projesi, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar olan süreçte kadınların toplumsal konumuna dair oldukça temkinli adımlar atmaya çalışmıştır. Batı karşısındaki mesafeli duruş korunarak Osmanlı İmparatorluğu'nun ululuğunu, Batı karşısında Osmanlılığın gücünü ve İslam kültürünün üstünlüğünü kanıtlama çabası ön plana çıkmıştır (Zihnioğlu, 2003: 46-47). İslam medeniyetinin Batı uygarlığından mahiyeti itibariyle üstün nitelikler taşıdığı, "terakkî ve tebeddül" için çalışarak Batı'dan daha üstün bir medeniyet yaratılacağı düşünülmüştür (Zihnioğlu, 2003: 47). Medeniyetin keşfi değil, aslında başlangıçtan itibaren sahip olunan; ama basiretsiz idareciler ve "mücehhez düşmanlar" nedeniyle uzaklaşılan ya da unutulmuş parlak mazinin yegane dayanağı İslam medeniyeti hatırlatılmıştır. Bu hatırlatma ya da yeniden diriltme çabası içinde en büyük pay, nesli yetiştiren rolü nedeniyle kadına verilmiştir. Kadının bu önemli rolü nedeniyle reform hareketleri de çoğunlukla kadının, toplumsal ve aile içi konumunu iyileştirmeye yönelik olmuştur. Belirlenen amaca uygun olarak özellikle eğitim alanında yasal düzenlemeler yapma yoluna gidilmiştir.

1842'de ilk ebelik kursları, 1858'de ilk kız rüştiyeleri, 1863'te ilk sanayi okulları, 1869'da Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve 1872'de kız öğretmen okullarının açılması gibi yasal düzenlemelerle kadınların lehinde değişiklikler yapılmış, uygulanan yasaklar büyük ölçüde yumuşatılmış ve

kadınlara yeni haklar verilmesi gerekliliğini işleyen yazılar kaleme alınmıştır (Taşkiran, 1973: 24). Tanzimat Dönemi boyunca kadın, eğitim olanaklarından daha geniş ölçüde yararlanmaya başlamış ve eğitim sürecinin ardından meslek sahibi de olabilmıştır. Örneğin öğretmenlik, öne çıkan mesleklerden biri olmuştur.

I. Meşrutiyet'in ilanı ile eğitim olanakları nispeten genişletilerek kadınların toplumsal hayata katılımları ve gündelik yaşam koşulları iyileştirilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte söz konusu yasal düzenlemeler, kadınların toplumsal hayata katılımı ve eşitlik bazında önemli dönüşümler yaratmış görünse de şer'i kurumlar varlığını korumaya devam etmiştir. Tarımsal bir ekonomik temel üzerinde, değişmez bir dinsel hukukun tanımladığı imparatorluk, ekonomik niteliğini değiştirmediği için geleneksel kurumların tasfiye edilemeden 'yeni'nin ithal edilmesi birbiriyle çatışan ve bağdaşmayan ikili bir yapı meydana getirmiştir (Sencer, 1999:175). Nizam-ı Cedit ile başlayan bu ikicilik nedeniyle ortaya çıkan elverişsiz ortam, II. Mahmut'un islahatıyla gelişmiş ve sonuçlarını özellikle Tanzimat Dönemi'nde vermiştir (Tunaya, 1983: 238). Kadınlar için alınan bütün yeni ve olumlu kararlarda 'haremlik ve selamlık' zihniyeti korunmuş; yeni açılan okullarda, ebelik öğreniminde, hastanelerde kadınlar için ayrılan muayene saatlerinde ve benzeri bütün yeni hareketlerde kadın ve erkeğin karşılaşmamasına büyük özen gösterilmiştir (Taşkiran, 1973: 24-25).

Yaşanan toplumsal dönüşüm içerisinde kadınların toplumsal rolü ve statüsünün nasıl belirleneceği siyasal gündemin odak noktası haline gelmiştir. Dönemin en temel tartışması kadının statüsüne ilişkin olarak İslam'a getirilen farklı yorumlar çerçevesinde gelenekçiler ve batılılaşma yanlıları arasında yaşanmıştır (Göle, 2010: 132). 1923'te Cumhuriyet'in ilanına kadar varlığını sürdüren bu iki ana akım, devletin eski gücüne kavuşabilmesi için modernleşmenin elzem olduğu noktada anlaşmakla birlikte modernleşmenin sınırlarının ne olacağı ve nasıl gerçekleşeceği konusunda ortak bir paydada bir araya gelememişlerdir. Gelenekçiler, geçmişin kültürel ve manevi mirasının korunması dolayısıyla da Batı medeniyetinin etkisinin yalnızca teknik, idari ve mali konularla sınırlı kalmasını savunurken; batılılaşma yanlıları, evrensel bir anlamı olan medeniyetin bir bütün olduğunu bu nedenle de topyekûn bir uyarılmanın gerekliliğini savunmuşlardır (Göle, 2010:132-133). Aslında bu iki akım arasındaki çatışmanın ana kaynağını, kadının toplumsal ve aile içi rollerine ilişkin getirdikleri farklı yorumlar oluşturmuştur. Salahaddin Asım, Celal Nuri İleri ve Halil Hamit gibi yazarlar, kadının öncelikle bir insan olduğunu; ama dinsel geleneklerin şekillendirdiği toplumsal yapının "kadının

şahsiyetini” tanımadığını ve kadının “insanî varlıklar” düzeyine erişmesini engellediğini ileri sürmüşlerdir (Göle, 2010:133).

Gelenekçi düşüncenin temsilcilerinden Mahmut Esat ise İslam uygarlığının manevi açıdan üstünlüğünü savunmuş ve çok karılılık gibi geleneklerin insanın doğasında olan bir eğilim olduğunu şeriatın da fuhuşu önleme gayesi ile bunu yalnızca meşrulaştırdığını ileri sürmüştür (Berkes, 2013:328-329). Kadın konusu temel olarak bu iki farklı ekseninde ele alınmış ve daha sonraki dönemlerde de benzer söylem, bakış açılarındaki nispi değişimlerle yinelenmiştir. II. Meşrutiyet’in ilanının ardından ise özellikle Balkan Savaşları’nın Osmanlılık düşüncesinin iflasını gözler önüne sermesiyle birlikte kadın ve toplum konuları da gelişme gösteren Türk milliyetçiliği çerçevesinde ele alınmıştır. Kadın meselesi bu dönemde milli bir kültür ve iktisat meselesi haline gelmeye başlamıştır (Tunaya, 1998: 50).

2. 1908 Meşrutiyet’in Yeniden İlanı ve Milliyetçi Söyleme Eklemlenen Kadın Hareketi

1908’de Jön Türklerin etkisi ve yürüttükleri mücadele sonucunda Kanun-i Esasi yeniden yürürlüğe konularak Meclis-i Mebusan yeni üyeleri ile tekrar çalışmalarına başlamıştır. Fransız Devrimi’nin yaydığı ana ilkelerden ve 19. yüzyılın siyasal akımlarından etkilenen ve Yeni Osmanlı hareketinden farklı olarak bağımsızlık sorunuyla daha ilgili olduğu görülen Jön Türkler, bu dönemde parlamenter bir rejim, imparatorluk toplumu için anayasal bir temel ve siyasal otorite için rasyonel ve yasal bir altyapı talebiyle gelmişlerdir (Göle, 2010: 78-79). Başlangıçta bütünlüğü korumak ve imparatorluğun dağılmasını önlemek amacıyla İslam’a önem vermişlerse de daha sonra İslam topluluğu fikrinin (ümme) millet olgusuyla karşıt olduğuna karar vererek dini, ulusal kimliği oluşturan faktörler arasında basit bir kültürel faktör statüsüne indirgemişlerdir (Dumont, 1999: 56). İktidarı ele geçirdiklerinde eğilimlerinde farklılık ortaya çıkmasına rağmen Jön Türkler’in, kurulu düzeni değiştirmek hedeflerinde daha “volontarist, eşitlikçi ve laik değerlere daha bağlı” oldukları görülmüştür (Göle, 2010: 79). Jön Türkler, yenilikçi düşüncelerinin muhalif olarak kabul edilmesi ve Batı’nın modernliğini sağlayan düzeneklerin içselleştirilmesi sürecinde sivil kurumların ve düzenlemelerin Osmanlı’da henüz var olmayışını önlerindeki en büyük engel olarak kabul etmişlerdir (Kılıç-Denman, 2009: 36).

Osmanlı toplumunu dönüştürebilmek için tartışmalar çeşitlenmiş, din temelinde değil; ulusal köklerden gelen kolektif kimliğe dayalı yeni aidiyet biçimleri ortaya konmuştur (Durakbaşa, 2000:117). Siyasal yapı bütünüyle değişime uğradığı gibi geniş kapsamlı ideolojik farklılaşma dönemi başlamıştır (Kılıç-Denman, 2009: 29-30). II. Meşrutiyet ile birlikte hiç

görülmeyen bir tartışma ortamı gelişmiş, “hürriyet, musavvat, adalet, uhuvvet” şiarı kadın-erkek eşitliği sorununu da gündeme getirmiştir (Toprak, 1986: 26). II. Meşrutiyet’in ilanının ardından nispi özgürlük ortamından yararlanarak kamusal alana daha etkin bir şekilde katılmaya başlayan Osmanlı kadını, mücadelesini değişen toplumsal ve siyasal koşullara göre belirlemeye çalışmış ve artan hareketliliğin örgütlenme düzeyinde önemli bir yükseliş gözlenmiştir. Kurucuları ve yazarları yalnızca kadınlardan oluşan gazete ve dergiler yayımlanmış ve buralarda Avrupa’da kadın hareketinin gelişim seyri hakkında bilgi verilmeye başlanmıştır. Renklenen ve çeşitlenen siyasal ortamın üslubundan yararlanan Osmanlı kadın hareketi, Tanzimat Dönemi’ne göre farklı bir söylem yakalamaya çalışmıştır. II. Abdülhamit Dönemi eğitim olanaklarından yararlanma olanağı bulan kadınların ebelik, hemşirelik, yazarlık ve öğretmenlikle başlayan iktisadi ve toplumsal hayata katılma sürecine 1908 sonrası dönemde daha etkin bir hak arama mücadelesi eklenmiştir. Zira bu dönemin bir önceki dönemden en önemli farklarından birisi de kadınların hak mücadelesinde bizzat kendilerinin ön planda yer almaları olmuştur (Tekeli, 1982:198).

Tanzimat’la başlayan ve belirli konularda sürdüğü görülen tartışmalar, II. Meşrutiyet Dönemi’nde yer yer daha güçlü söylemlerle renklenmiştir. Asıl örgütlü mücadelenin başladığı 1908 yılı ve sonrasında yardım derneklerinin yanı sıra kadın-erkek eşitliğini ve kadınların çalışma yaşamına katılmasını savunan çok sayıda dernek kurulmuştur (Göle, 1998: 37). Fatma Aliye Hanım ilk kadın derneğini Cemiyet-i İmdadiye’yi kurmuştur. Bu derneği başka kadın dernekleri izlemiş ve bu derneklerden en önemlisi, 1913’te aile ve toplumsal yaşama dair yeni düzenlemeler yapılmasının önemine değinerek “kadınlık hakkının müdafaa ve yükseltilmesi” amacıyla yola çıkan ve kurucuları kadınlar olan Osmanlı Müdaafa-i Hukuk-i Nisvan Cemiyeti (Osmanlı Kadınının Hukukunu Savunma Derneği) olmuştur. Kadının ev dışı giysilerinin düzenlenmesi, çalışma yaşamına girmesine olanak sağlayacak iş yerlerinin açılması ve kadınların kamu kuruluşlarına girmesi gibi temel meseleler üzerinde duran dernek, *Kadınlar Dünyası* adlı bir de dergi yayınlamıştır. 1913-1921 yılları arasında yayınlanan dergide, kadının toplumsal konumu ile toplumun gelişimi arasında bağlantı kurularak kadını kuşatan geleneklere, âdetlere ve özetle toplumsal hayatın tüm karelerinde karşılaşılan eşitsizliklere karşı mücadelenin önemi vurgulanmıştır (Say, 1998:177-178; Çakır, 1996:156). Feminist düşünceler dile getirildiği gibi bu düşünceleri yaşama geçirebilmek için çalışmalar yürütülmüş ve toplumun her kesiminden kadına kendini ifade edebilme olanağı tanınmıştır (Akkent, 1994: 15). Savunulan haklar benzer şekilde

eğitim hakkı, sokağa çıkabilme, eğlence yerlerine gidebilme ve sınırlı ölçüde çalışma hakkı olmuştur⁴ (Tekeli, 1982:201).

Dernekler ve yayınlanan gazete ve dergiler aracılığıyla daha etkin bir mücadelenin başlatıldığı bu dönemde, İslam'a dair kurallar ve öğelerle çatışma içine girilmemiştir. Aksine Osmanlı kadın ve erkekleri bu tür İslami ilkelerin 'kadın' ve 'erkek' doğası ile uyumlu toplumsal düzen ihtiyacına dayanan bir sosyolojik formül kullanarak rasyonel olduğunu ispata çalışmışlardır (Durakbaşa, 2000: 105). İslam'ın öngördüğü yapısal düzenlemenin meşruiyetini sağlamak amacıyla da söz konusu emir ve yasakların altında yatan nedenlere dönük olumlu bir dilin kullanıldığı edebi yapıtlar kaleme alınmıştır. İslami hükümlere bağlılık ve haklarını savunurken bu hükümlerden yararlanmak, Osmanlı kadınının bu dönemdeki genel ve en belirgin özelliği olmuştur. Örneğin eğitim alma hakkı, İslami gerekçelerle savunulmuş ve İslamiyet'te kadınlara eğitim verilmesinin zorunlu olduğu sünnetten ve İslamiyet'in tarihinden örnekler verilerek açıklanmıştır (Van Os, 2001:341). Kadının toplumsal ve aile içi konumu ile ilgili yaşanan problemler, İslam'ın aslına uygun hareket etmemek ile İslam'ın özünü unutarak geleneklere sarılmış olmakla ilişkilendirilmiştir.

Dönemin ünlü kadın yazarlarından Fatma Aliye de gerek makalelerinde gerekse de edebi eserlerinde kadınların taleplerini İslam ile bağdaştırmaya çalışmış ve daha çok bir "İslam kadını" mefhumu üzerinde durmuştur (Zihnioğlu, 2003: 76). Örneğin Fatma Aliye⁵, Nisvan-İslam (1893) adlı

⁴ Bu derneklerden başka **Donanma Cemiyeti Hanımlar Şubesi (1912)**, **Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyet-i Merkeziyesi (1912)**, **Müdafaa-i Millîye Osmanlı Hanımlar Cemiyeti (1913)**, **Asker Ailelerine Yardım Hanımlar Cemiyeti (1914)**, **Türk Ocağı ve Bilgi Yurdu (1916)**, **Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi (1916)**, **Kadıköy Fakirperver Hanımlar Cemiyeti (1917)**, **Mûsiki Muhibbi Hanımlar Cemiyeti (1918)**, **Himaye-i Eftal Cemiyeti ve Muallimler Cemiyeti (1918)** gibi dernekler de Meşrutiyet döneminde faaliyet göstermişlerdir (Taşkiran 37-39; Kurnaz 155-172). Ayrıca bu dönemde İTC tarafından partinin kadın kolları da açılmıştır. İttihat ve Terakki Kadınlar Şubesi, Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti, Osmanlı Kadınları Terakkiperver Cemiyeti de yine İTC'nin kadınlara yönelik kurduğu dernekler arasında yer almaktadır (Çakır 52). Yayınlanan kadın dergilerinde de bu dönemde büyük bir artış gözlenmiştir. 1908'de **Demet**, **Mehasin** ve **Kadın** dergilerinin ardından **Musavver Kadın**, **Kadın**, **Kadınlık Dünyası**, **Erkekler Dünyası**, **Güzel Prenses**, **Kadınlık**, **Siyanet**, **Seyyale**, **Hanımlar Alemi**, **Kadınlık Alemi**, **Kadınlık Hayatı**, **Bilgi Yurdu Işığı**, **Türk Kadını**, **Genç Kadın**, **Kadın Duygusu**, **İnci**, **Diyane**, **Kadınlık Saltanatı**, **Hanım**, **Ev Hocası**, **Süs**, **Firuze** gibi kadın dergileri yayınlanmıştır (Çakır 32-37).

⁵Fatma Aliye'nin Nisvan-ı İslam dışında **Muhâderat** (1892), **Refet** (1897), **Udî** (1899), **Teaddüd-i Zevcât** (1900), **Levayih-i Hayâtiyye** (1899), **Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife** (1900), **Nâmâdârân-ı Zenân-ı İslâmiyân** (1901), **Tedkîk-i Ecsâm** (1901), **İstîlâ-yı İslâm** (1901), **Enîn** (1910), **Garip Nine** (1912), **Tarih-i Osmanî'nin Bir Devre-i Mühimmesi Kosova Zaferi** (1915), **Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı** (1916) adlı kitapları da bulunmaktadır.

çalışmasında evine Paris'ten konuk olarak gelen filozof ve astronomi üzerine çalışan Madam R.'nin çok eşlilik, tesettür ve boşanma gibi konular hakkında sorduğu soruları, söz konusu uygulamaların 'hikmetli yanları' üzerinde durarak cevaplamaya çalışmıştır. Fatma Aliye, çok eşliliğin bir Tanrı buyruğu olmadığını ama gayr-ı meşru çocukların doğmasına engel olacağı ve özellikle kırsal kesimde kadınların iş yükünün paylaşılmasını sağlayacağı için tasvip etmese de yasaklanmasını sakıncalı gördüğünü belirtmiştir. Madam R.'nin kadınların yüzlerinin örtülü olması ve erkeklerle konuşmamasının kadınları rahatsız edip etmediği sorusunu da Fatma Aliye, kadınların yüzlerini örtmek zorunda olmadıklarını, İslam dinine göre saçlarını örtmelerinin ve vücut hatlarını saklayan giysiler giymelerinin yeterli olduğunu ve örtünmenin yalnızca İslamiyet'in emri değil, Museviliğin de böyle bir şartı olduğu şeklinde cevaplamıştır. Kadınların erkeklerle konuşmalarının ise adetlerden kaynaklandığını, gündelik yaşamda ortaya çıkan bu durumun İslamiyet'le ilgisinin olmadığını ifade etmiştir. Boşanmanın tek taraflı olarak erkeğe verilmesini de Fatma Aliye, kadınların erkekler kadar sabırlı ve metin olamayacakları gerekçesiyle mantıklı ve makul bulmuştur. Mahmut Esat ile çok karılılık konusunda yaşanan tartışmada da Fatma Aliye, İslam'ın kadın haklarının karşısında olmadığını, medeni gelişmeyi engellemediğini, yalnızca bugün karşılaşılan problemlerin İslamiyet'in koyduğu kuralların zaman içerisinde saptırılması nedeniyle ortaya çıktığını ileri sürmüştür (Göle, 1991:21).

Tunaya'nın (1989:270-271) "siyaset laboratuvarı" olarak adlandırdığı II. Meşrutiyet Dönemi birbirinden farklı siyasi akımların yarıştığı ve imparatorluğun kurtuluşuna çareler aradığı bir dönem olmuştur aynı zamanda. Batıcılık, Türkçülük ve İslamcılık şeklinde karşımıza çıkan ve gelişme evrelerine bu dönemde ulaşan bu üç önemli akım, "ilerleme" temelinde hareket etmişler, imparatorluğun eski görkemli günlerine dönebilmesi için var olan problemin kaynağını tespit etmeye ve çözümüne yönelik stratejiler geliştirmeye çalışmışlardır. Hepsinin ortak özelliği, kadının toplumsal ve aile içi konumu ile ilgili değerlendirmeler yapmaları ve imparatorluğun hali hazırdaki kötü gidişatını -olumlu ya da olumsuz- kadın meselesi ile ilişkilendirmeleri olmuştur. Bununla birlikte kimliğin ve medeniyetin hangi değerlere istinaden tanımlanacağı en önemli ayrılık noktaları olarak belirlemiştir (Göle, 1991: 25).

Batıcılar, İslami gelenekleri medeniyetin önünde engel olarak görmekte, kadının kurtuluşunu eğitim düzenlemelerinin de ötesine götürmeye çalışmakta ve kadının geleneklerin kaskacından kurtarılması gerektiği düşüncesindeyken; İslamcılar, Batıcıları mutlak bir taklitçilik içinde olmakla suçlamış, hürriyet adına Müslüman kadının batılı kadınlara benzemesinin

tehlikeli sonuçlar yaratacağı ve İslam'ın koyduğu ahlâk kaidelerinin toplumun selâmeti adına taşıdığı önem üzerinde durmuşlardır. İslami kurumların ve hukukun yozlaştırılarak Batı ile eklemlenmeye çalışmanın imparatorluğun çöküşünü hazırladığına ve İslami değerlerin Batı kültürü tarafından kirletildiğine dair görüşlerini dile getirmişlerdir (Yeğenoğlu, 2003:165). Osmanlı'nın yaşadığı çöküşün sorumlusu olarak gördükleri Batı'ya karşı tepkici bir siyaset geliştiren (Duman, 1999: 13-16) İslamcılar, Müslüman unsurların “ümme” düşüncesi ve halifeye bağlılık ile bir arada tutulması gerekliliğini işlemişler ve derin bir ahlâki buhran içinde olan Batı etkisine karşı toplumun korunmasından yana bir tavır benimsemişlerdir. Batı etkisi de İslamcılar tarafından kadınların İslami ahlâka ve etiğe ters düşmesi, kadın-erkek ilişkilerinin namahreme doğru taşması ve dolayısıyla cemiyetin yozlaşması ile ilgili görülmüştür (Göle, 1991: 32). İslamcılara göre, Müslüman kadınlar bugün birtakım sorunlarla karşılaşılıyorsa ya da toplumda bir kadın meselesi yaşanılıyorsa bunun sebebi İslam hukukunun kadına verdiği hakların kullanılmaması ya da uygulamaların İslam'ı yansıtmaması ile ilgilidir.⁶ Bu nedenle yaşanan İslam'ın, gerçek ve saf Müslümanlığa dönülerek ıslahı, İslamcılar için bir şart olarak kabul edilmiştir (Kurnaz, 1991: 62).

Yusuf Akçura'ya göre koşullar göz önüne alındığında çok daha gerçekçi duran ve dönemin gerekliliklerine daha fazla cevap veren Türkçülük akımı ise yükseldiği görülen II. Meşrutiyet Dönemi'nde tartışmaya yeni kavramlar getirmiş (Kandiyoti, 2010:334-335) ve geçmişe atıfta bulunarak kimliği İslam dini ile sınırlamayı kendi toplum projesini ortaya koymuştur. Özellikle Ziya Gökalp'in devlet ve millet ile ilgili görüşleri bir değişimin öncülü olduğu gibi imparatorluktan cumhuriyete geçişin ideolojik plandaki hazırlayıcısı ve habercisi niteliğinde olmuştur (Göle, 1998: 84). İmparatorluğun çöküşü, Müslümanların değişime karşı olmaları ve eğer din yaşayan bir öğreti olmak istiyorsa değişen koşullara uyum sağlaması gerektiğini kabul etmemeleri ile ilişkilendirilmiştir (Caporal, 1982: 93). Ziya Gökalp başta olmak üzere Mehmet Emin, Halide

⁶ Osmanlı'nın Batı karşısındaki gerileyişi, siyasal ve ekonomik bunalım dönemi yaşıyor oluşu yalnızca İslamcı aydınlar için değil, hemen hemen tüm müslüman aydınlar için -radikal Batıcıları dışarıda bırakmak gerekir- İslam dininin yanlış uygulanması ile ilişkilendirilmiştir. Bu genel algı, Ernest Renan'ın 1883'te “İslam ve Bilim” başlıklı konferansında İslam dininin bilimin ilerlemesine engel olduğu iddiası ile sarsılmıştır. Osmanlı aydınları hızla İslam'ın terakkiye manî olmadığını savunmaya başladılar. Başta Namık Kemal olmak üzere ‘İslam terakkiye mâni midir yoksa mürebbî midir’ sorusu üzerine odaklandılar ve Renan'ın bu iddiasının yersiz bir eleştiriden ibaret olduğunu anlatmaya çalıştılar. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Dücan Cündioğlu, (1994). “Ernest Renan ve ‘Reddiyeler’ Bağlamında İslâm-Bilim Tartışmalarına Bibliyografik Bir Katkı”. *Dîvân İlmî Araştırmalar*, S:2:1-94.

Edip ve Hamdullah Suphi gibi milliyetçi isimler, Türklerin İslamiyet’i kabulünden önce kadın-erkek eşitliğine sahip bir toplum olduğunu ancak var olan bu eşitliğin İslamiyet’in kabulünden sonra farklı etkenlerin devreye girmesi ile birlikte bozulduğunu öne sürmüşlerdir. Hem İslam hem de Batı karşısında İslam öncesi Türk kadınının ne denli aktif rol oynadığından (Kadıoğlu, 1999: 120) bahseden Türkçüler, Türk kültürünün öncelikle Arap ve İran kültürünün yarattığı olumsuz etkiden ve İslam’ın zararlı yönlerinden kurtarılması gerektiği üzerinde durmuşlardır (Göle, 1991: 34). Türkçülere göre kadın ve erkeğin yan yana oluğu ve kadının özgür bir şekilde yaşaması, Orta Asya Türk kültürünün en temel özelliği, ayrılmaz bir parçasıydı; bu nedenle Batı’dan taklit yoluyla alınmış bir şey değildi (Kandiyoti, 1997:134). Batı’nın taklidi olmadığının vurgusu hem dönemin temel muhalif söylemine karşı hazırlanmış makul bir cevap hem de oluşturulmaya çalışılan milletin kadın-erkek ilişkilerinin nasıl olması gerektiğinin kısa bir özeti niteliğinde olmuştur. Asıl önemli tartışma cephesi daha ziyade İslam’ın var olan bu eşitliğiye zarar verip vermediği yönünde gelişmiş görünse de eleştirinin bizzat yöneltildiği hedef İslam’a yüklenen ama İslam ile ilgisi olmayan uygulamalar olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla bu dönemin Türkçüleri için İslam, Türk kadını tanımlayan önemli öğeler arasında yer almaya devam etmiştir.

Balkan Savaşları’nın yarattığı psikolojik yenilgi ve Bulgar, Yunan ve Sırp gibi farklı etnik kesimlerin imparatorluktan birer birer kopması İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin (İTC) “ittihad-ı anasır” projesinin sona erdiğini gözler önüne sermiştir. Bu nedenle de İTC, zaman kaybetmeden son çare olarak elinde kalan ve sıkıca tutunmak zorunda kaldığı Türk milliyetçiliğini siyasi, hukuki, ekonomik ve toplumsal yaşamda öne çıkan bir ideoloji olarak kullanmaya başlamıştır (Ünüvar, 2001:129-143). 1908’den itibaren izlemiş olduğu Osmanlılık politikasını terk ederek 1911’den itibaren tüm parti programını Türkçülük düşünce si doğrultusunda hazırlamıştır (Tunaya, 1998: 24). Kadın kimliği de yaşanan bu ideolojik dönüşümle birlikte milliyetçi söyleme eklenerek İTC’nin politikalarıyla yeniden tanımlanmaya çalışılmıştır. Eğitilmiş, namuslu ve İslami kimliğiyle tanımlanan bu yeni Türk kadını imgesi, milliyetçi söylemin kurucu öğeleri arasında yer almıştır. Kadınlara bu yeni kadın kimliğini öğretmek ve onların toplumsal hayata geniş ölçüde katılmalarını sağlamak amacıyla Türk Ocakları’nda konferanslar düzenlenmiştir (Güzel, 1985:865). Kadınların hem batılı anlamda feminiteden arındırılması hem de doğulu anlamda cinselliklerinden kurtarılması amaçlanmıştır (Durakbaşa, 1988:168). Eğitilmiş, namuslu ve İslami kimliğiyle öne çıkan Türk kadını imgesi yükselen milliyetçi ideolojinin kurucu öğeleri arasında yer almıştır. Ancak yine de tüm yasal

düzenlemelere ve gerçekleşen dönüşümlere karşın Osmanlı kadınının Türk kadınına dönüşebilmesi için Cumhuriyet'in ilanına kadar beklemek gerekmiştir. Başlangıçta Batı ile yapılan karşılaştırmaların ve 'Avrupalı kadın'ın idealizasyonunun yerini daha sonra İslamiyet'in ilk dönemlerindeki kadınların ve milliyetçi paradigmalarda İslamiyet öncesi Türk boylarındaki kadınların idealizasyonu almaya başlamıştır (Durakbaşı, 2000:103).

Sonuç olarak, Tanzimat Dönemi'nden itibaren kadının her şeyden önce insan olduğu bu nedenle de toplum ve aile içindeki konumunun iyileştirilmesi gerektiği düşüncesi devrin basın yayın organlarında sıklıkla ele alınan konular arasında yer almıştır. Yüzyıllardır süren evlilik gelenekleri, kadının ev içi ile sınırlandırılmış kapalı hayatı, eğitim olanaklarından yararlanamaması ve devam eden cariyelik kurumu dönemin düşünür ve yazarları tarafından gazete ve dergilerde işlenmeye başlanmıştır. Kadının eğitim sürecine dâhil edilmesi ve toplumsal konumunun iyileştirilmesi gerektiği savunulmuştur. Özellikle nesli yetiştiren rolü nedeniyle kadının eğitim olanaklarından yararlanmasının elzem olduğu düşüncesi farklı kesimler tarafından desteklenmiştir. Modernleşme çabaları ile paralel bir gelişme seyreden kadın hareketinin ortaya çıkarken ileri sürdüğü temel taleplerinden biri eğitim meselesi ile ilgili olmuştur. Cahil kadınların aynı zamanda cahil anneler anlamına geldiği, dolayısıyla gelecek kuşağı yetiştirirken de bu cahil annelerin yetersiz kalacağı tezi öne sürülmüştür. Devleti kurtarabilecek ve devletin varlığının sürmesini sağlayabilecek gelecek kuşağın yetiştirilmesi aşamasında ilk karşılaştığı en önemli figür olan annenin eğitimi bu nedenle oldukça önemli görünmeye başlanmıştır. "Eksiksiz insan" vurgusu da bu bağlamda öne çıkarılmıştır. Asıl sorunun kadının toplumsal birtakım önyargılarla örülü yaşamından kaynaklandığı üzerinde durulmuştur. Basın-yayın yoluyla başlayan mücadele ile oldukça etkili adımlar atılmış ve Osmanlı kadınının yaşamında o güne kadar konuşulması dahi mahrem ile ilişkilendirilen konular tartışmaya açılmışsa da Tanzimat Dönemi'nde eski ile kökten bir kopuş yaşanmamıştır. Başka bir ifadeyle, modernleşmenin elzem olduğu görüşü, toplumun farklı düşünce çizgilerini benimsemiş kesimleri tarafından kabul görse de özellikle cinsiyet rolleri açısından modernleşmenin sınırlarının ne olacağı ve nasıl gerçekleşeceği noktasında ortak bir paydada bir araya gelinememiştir. Bu kopuşun gerçekleşmemesi ya da gerçekleşmesinden çekinilmesinin altında yatan en önemli neden ya da korku İslami kurallara ve kurumlara aykırı düşme telaşı olmuştur. Bu nedenle kadınların bu dönemdeki kendi yaşamlarına dair temel talepleri çoğunlukla eğitim olanaklarından yararlanabilmelerinin önündeki engellerin aşılması ekseninde gelişmiştir.

II. MeŖrutiyet Dönemi'ne gelindiğinde ise imparatorluk için kurtuluŖ çareleri aranmaya devam edilmiŖtir. Balkan SavaŖları'nın ardından elde kalan "son kurtuluŖ çaresi" olarak Turkulukten yana olanların sayısı her geçen gün artmıŖtır. Türk kadını profili de Cumhuriyet'in ilanını beklemeden bu dönemde ortaya çıkmaya baŖlamıŖtır. KoŖulların da zorlaması ile birlikte kadınlar fabrikalarda alıŖmaya ve meslek edinmeye baŖlamıŖlardır. Bu geliŖmeler dahi yaŖamı daha ziyade ev ile sınırlı olan Osmanlı kadınının yaŖamının ve yer yer kimliğinin deđiŖime uğradığının göstergesi olmuŖtur. Kadın hareketi bu dönemde alıŖmalarını özellikle yayın ve dernek faaliyetleri ile geniŖletmeye alıŖmıŖtır. Nitekim oldukça etkili bir hak mücadelesine giriŖmiŖtir. Ancak bu sorgulama sürecinde dine ait birtakım unsurları özenle dıŖarıda bırakmıŖ ve bazı dini emirlere meŖruiyet arayıŖı içerisine girmiŖtir. Bu algı da önemli bazı noktaların gözden kaçırılmasına neden olmuŖtur. HaklılaŖtırma ya da yanlış yorumlama olduğu iddiasını kanıtlama çabası içerisine girmesi odak kaybını da beraberinde getirmiŖtir. Kadınların karŖılaŖtıđı mevcut sorunları inceleme ve bunların kaynağını bularak çözüm bulmaya alıŖma yerine dini ispat çabası belirgin Ŗekilde ne ıkmıŖtır. Osmanlı son döneminde de yukarıda bahsedilen gerekçeler nedeniyle Turkuluğun diğer akımları geride bırakarak ilk sıraya yerleŖmesi, kadın hareketinin de milliyetçi söyleme yakınlamaŖması sonucunu beraberinde getirmiŖtir. Yeni bir kadın yaratmaya alıŖan milliyetçi söylem ile kadın hareketi arasında gözle görülür bir ortaklık oluŖmuŖtur.

KAYNAKÇA

- ABADAN-Unat, Nermin. "Toplumsal Değişme ve Türk Kadını." *Türk Toplumunda Kadın*. Ed. Nermin Abadan Unat. Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği, 1982. 1-32.
- AKKENT, Meral. "Osmanlı Büyükannelerin Feminist Talepleri Geçmiş Kısa Bir Bakış." *Kadın Hareketinin Kurumlaşması Fırsatlar ve Rizikolar*. Çev. Meral Akkent. İstanbul: Metis, 1994.
- BERKES, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi, 2013.
- BERKTAY, Fatmagül. "Türkiye'de Kadınlık Durumu". *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi C:13*. İstanbul: İletişim, 1996.
- CAPORAL, Bernard. *Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını (1919-1970)*. Ankara: Türkiye İş Bankası, 1982.
- ÇAKIR, Serpil. *Osmanlı Kadın Hareketi*. İstanbul: Metis, 1996.
- DUMAN, Doğan. *Demokrasi Sürecinde Türkiye'de İslamcılık*. İzmir: Dokuz Eylül, 1999.
- DUMONT, Paul. "Kemalist İdeolojinin Kökenleri." *Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi*. Ed. J. M. Landau. Çev. Meral Alakuş. İstanbul: Sarmal, 1999.
- (1988). "Kemalist Kadın Kimliğinin Oluşumu" *Tarih ve Toplum*, 51.
- DURAKBAŞA, Ayşe. *Halide Edip: Türk Modernleşmesi ve Feminizm*. İstanbul: İletişim, 2000.
- FINDLEY, V. Carter. *Modern Türkiye Tarihi İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007*. Çev. Güneş Ayas. İstanbul: Timaş, 2011.
- GÖLE, Nilüfer. *Modern Mahrem-Medeniyet ve Örtünme*. İstanbul: Metis, 1991.
- *Mühendisler ve İdeoloji*. İstanbul: Metis, 1998.
- *İç İç Girişler: İslam ve Avrupa*. Çev. Ali Berktay. İstanbul: Metis, 2010.
- GÜZEL, Şehmus. "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Toplumsal Değişim ve Kadın". *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi C:3*. İstanbul: İletişim, 1985.
- KADIOĞLU, Ayşe. *Cumhuriyet İdaresi Demokrasi Muhasebesi*. Ankara: Metis, 1999.
- KANDİYOTİ, Deniz. "Ataerkil Örüntüler: Türk Toplumunda Erkek Egemenliğinin Çözümlemesine Yönelik Notlar." *1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*. Ed. Şirin Tekeli. İstanbul: İletişim, 2010. 327-340.

- "End of Empire: İslam, Nationalizm and Women in Turkey"
Women, İslam and The State. Ed. Deniz Kandiyoti. Philadelphia: Temple University, 1991.
- KILIÇ-Denman, Fatma. İkinci Meşrutiyet Döneminde Bir Jön Türk Dergisi: Kadın. İstanbul: Libra, 2009.
- KILIÇBAY, Mehmet Ali. "Osmanlı Batılılaşması". *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi C:1*. İstanbul: İletişim, 1985.
- KURNAZ, Şefika. Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923). Ankara: T. C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, 1991.
- ORTAYLI, İlber. İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı. İstanbul: İletişim, 2004.
- Batılılaşma Yolunda. İstanbul: Merkez, 2007.
- OS, Nicole A.N.M Van. "Osmanlı Müslümanlarında Feminizm." *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*. Ed. Tanıl Bora, Mehmet. Gültekingil. İstanbul:İletişim, 2001. 335-347.
- RAMAZANOĞLU, Caroline. *Feminizm ve Ezilmenin Çelişkileri*. Çev. Mefkure Bayatlı. İstanbul: Pencere, 1998.
- SAY, Görgün. Siyasal Değişimde Kadın Boyutu. İstanbul: Kurtiş, 1998.
- SENCER, Muzaffer. Dinin Türk Toplumuna Etkileri Tarihsel Bir Yaklaşım. İstanbul: Sarmal, 1999.
- TAŞKIRAN, Tezer. Cumhuriyet'in 50.Yılında Türk Kadın Hakları. Ankara: Başbakanlık, 1973.
- TEKELİ, Şirin. Kadınlar ve Siyasal-Toplumsal Hayat. İstanbul: Birikim, 1982.
- Kadınlar İçin: Yazılar (1977-1987). İstanbul: Alan, 1988.
- "1980'lerde Türkiye'de Kadınların Kurtuluşu Hareketinin Gelişmesi." *Birikim* 3 (1989): 34-41.
- TOPRAK, Zafer. "1935 İstanbul Uluslararası Feminizm Kongresi ve Barış." *Toplum-Düşün* 24 (1986): 24-29.
- TOSKA, Zehra. "Çağdaş Türk Kadını Kimliğinin Oluşumunda İlk Aşama Tanzimat Kadını." *Tarih ve Toplum* 127 (1994): 5-12.
- TUNAYA, Tarık Zafer. "Batılılaşmada Temel Araştırmalar ve Yaklaşımlar" *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi C:1*. İstanbul: İletişim, 1983.
- Medeniyetin Bekleme Odasında. İstanbul: Bağlam, 1989.
- Hürriyet'in İlanı: İkinci Meşrutiyetin Siyasal Hayatına Bakışlar. İstanbul: Yenigün, 1998.

ÜNÜVAR, Kemal. “İttihatçılıktan Kemalizme İhya’dan İnşa’ya.” *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*. Ed. Tanıl Bora, Mehmet Gültekingil. İstanbul: İletişim, 2001.129-142.

YARAMAN, Ayşegül. Resmi Tarihten Kadın Tarihine. İstanbul: Bağlam, 2001.

YEĞENOĞLU, Melda. Sömürgeci Fantaziler Oryantalist Söylemde Kültürel ve Cinsel Fark. İstanbul: Metis, 2003.

ZİHNİOĞLU, Yaprak. Kadınsız İnkılâp. İstanbul: Metis, 2003.